

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

F. Pichardt del. A. Kay lith.

J. A. Böttzows Forlag

Em. Barentzen & Co lith. Inst.

ROSENHOLM,
forhen Holm, i Jylland opført 1569.

ROSENHOLM,

forhen Holm, i Jylland opført 1569.

I den samme classiske Egn i Randers Amt, som vi omtalte i forrige Hefte, ligger paa Eikerliidsbjerg Herreds Nordgrændse Sognet Hornslet, der i meer end een Henseende vækker Opmarksomhed. Sognets Navn udledes af et gammelt Guldhorn, som her engang skal være fundet, en Tradition, vi iøvrigt ville lade staae ved sit Værd. I Hornslet By skal der have været en besøgt Sundhedsskilde, St. Carls Kilde kaldet, ved hvilken blev opført et Capel af samme Navn, ligesom en Mose endnu kaldes Carls Dam; da imidlertid en øde Jord i Hornslet By 1565 benævnes St. Karne Jord, er det et Spørgsmaal om ikke Kilden samt Capellet vare St. Karen helligede istedetfor St. Carl; i den nærliggende Kraiberg By i samme Sogn findes en anden Sundhedsskilde, ordentligt indfattet med Bultværk om, hvilken hyppigen besøgtes i forrige Aarhundrede af Syge ved St. Hans Dags Tider og rimeligviis endnu den Dag i Dag ikke er ganske uden Søgning; ved samme sted der et Capel for St. Nicolaus, hvem altsaa Kilden har været helliget. — Alt dette findes imidlertid paa mange andre Steder, om end to Helligkilder i eet Sogn høre til de store Undtagelser, men begge to synes de at have bidraget til Sognekirkens Opførelse, skøndt Sammenhængen dermed forresten er vanskelig at forstaae. Hornslet Kirke kaldes nemlig i Breve fra 1310 og 1355 St. Marias og Alle Helgenes Kirke i Hornslet, og i det sidste Aar udstedte 4 jydske Bisper 40 Dages Aflad til dem, som besøgte den; altsaa stod den rimeligviis den Gang under Bygning; St. Karens eller St. Carls Capel er da maaskee bleven nedbrudt og dets Gods lagt til Sognekirken. I Aaret 1516 omtaler imidlertid Bisp Nicolaus i Aarhus St. Nicolai Sognes Kirke i Hornslet, saa den altsaa ogsaa maa have baaret dette Navn; formodentlig er St. Nicolai Capel i Kraiberg blevet nedbrudt og dets Gods lagt til Sognekirken, ligesom Tilfældet tidligere havde været med St. Carls eller St. Karens Capel, og Kirken har derefter maattet underkaste sig en Navneforandring, som vel ellers neppe var almindelig.

Som een af Familien Rosenkrands's ældste Besiddelser omtales i Aaret

1401 i et gammelt Brev Gaarden Holm, hvorunder man har villet forstaae det senere Rosenholm, der dengang benævnedes saaledes; rimeligviis menes dog ikke denne Gaard, men Slægtens ældgamle Stamborg Hverringholm i Sønderhald Herred, henved 3 Mile nordligere. Holm i Hornslet Sogn tilhørte nemlig i det 15de Aarhundrede den ældgamle Familie Pætz, Pætz eller Pæes, som i sit Vaaben førte et halvt Bidsfotin og af hvilken Christian Pætz i Aaret 1300 forekommer blandt Rigets Raad eller anseteste Mænd. En Hr. Anders Pætz, Ridder, nævnes 1408 og eiede vistnok allerede Holm, thi hans Arvinger og rimeligviis Sonner, Anders Pætz i Solme, Christian Pætz og Laurids Pætz, sælge 1450 og 1456 al deres Lod og Deel i Lynde Mark — Lindaa i Løbberg Sogn — i Eikerliidsbjerg Herred til Hr. Otte Nielsen (Rosenkrands) til Hverringholm og Bjørnsholm, nu Høgholm, som var Rigets Mark og spillede en vigtig Rolle i Christoffer af Bayerns samt Christian den Førstes Tid. Efter al Sandsynlighed har altsaa Faderen været Eier af Holme, hvilket efter hans Død tilfaldt den ældste Sen, Anders Pætz, som 1445 under Benævnelsen „Anders Pæes af Soolm“ pantsætter Svehmulgaard i Herby Sogn i Vendsyssel — hvilket han havde faaet med sin Hustru Cecilie, — til Domcapitlet i Borglum.

I denne Familles Hænder blev nu Gaarden indtil Aaret 1506, hvorefter den kom til Aarhus Biskop, Niels Clausen (Skæde), der i Aaret 1516 fra Holme udsteder et Brev, hvori han overdrager St. Nicolai Sognekirke i Hornslet, som var ledig siden Jens Christiernsen fratraadte den, til Soren Pødesen, Diaconus i Stiftet. — Ved Reformationens Indførelse kom Gaarden med Bispstolens øvrige Gods til Kronen, hvorfra den ved Magestiftes overdragelse Familien Rosenkrands, idet Kongen i Aaret 1559 bortbyttede til Jørgen Ortesen Rosenkrands en Gaard i Hornslet, Holmgaard kaldet, med Holme Mølle, en Eng, kaldet Præsteengen, en Gaard kaldet Stofueltjør, samt nok en Gaard, Svinholt kaldet, i Krogsbøl Sogn. Samme Aar begyndte den nye

ROSENHOLM,

forhen Holm, i Jylland opført 1569.

Eier til at grave og bygge paa Gaarden, hvormed holdtes ved indtil 1569, altsaa i 10 Aar, da den stotte Bygning var færdig, som hosstaaende Prospekt forenkler, eet af de herligste Mindesmærker om hiin Tids Bygningskunst, vi endnu have tilbage, hvorfor den ogsaa fordrer en noget næiere Beskrivelse.

Rosenholms Borggaard bestaaer af fire grundmurede — i en uregelmæssig Firkant sammenbyggede — Fløie, hver paa to Etager, med høie hvalvede Kjeldere; omkring Gaarden ere Grave, over hvilke en Bro fører ind igjennem et Porttaarn med Spil, hvilket danner den midterste Deel af den vestre Fløi, hvis Forening med de to tilstødende er betegnet ved dobbelte, tildeels tallede Gavl; den østre Fløi er ved hver Ende forsynet med et rundt Taarn af samme Høide som Bygningens Tag. Ved Hovedindgangen ere anbragte to Løver, som holde Rosenkrandsernes og Scheelernes Vaaben, og over Porten Rosenkrandsernes og Langernes Vaaben med Årstallet 1569, da Bygningen blev færdig; blandt Grundsteneene ud til Haven er een med en Biskops Billede og Navnet St. Nicolaus; den skal srive sig fra det afbrudte St. Nicolaus's Capel. 3 Hovedbygningen ere 25 Værelser, tapetserede, betrukne, gipsede og malede 1741 af Geheimeraad Iver Rosenkrands; i nogle findes der endnu velconserverede Gobelins Tapeter. Ridderstalen og to Gallerier ere behængte med Familieportraiter; i Kjelderen findes Kjøkken og Domestiqueværelser, samt desuden, mærkeligt nok, et smukt Capel, i hvilket Præsten i Hornslet er forpligtet til at holde Guds-tjeneste hver Søndag. Ved Indgangen til Haven findes et Taarn, Perken-tavol kaldet, der ogsaa sees paa hosstaaende Prospekt, lidt mere i Baggrunden; det var den berømte Solger Rosenkrands's Observatorium og Studereværelse, ligesom ogsaa siden hans Søns Laboratorium. Staldbygningerne bestaae af 3 grundmurede Huse, en stor grundmuret Lade samt øvrige Bygninger. Haven er deels i gammel Stil, med Bøgetræer og Lindealleer, deels med nyere Anlæg; ogsaa den fylder Geheimeraad Iver Rosenkrands sin Tilværelse.

Den Mand, som lod Rosenholm opføre, var altsaa Jørgen Ottesen Rosenkrands til Rosenholm og Stafføgaard, Lehnsmænd paa Koldinghuus, Høneborg, Dronningborg og tilsidt paa Kalls, Rigsråd, Kongens Cantoler, Statholder i Jylland og een af Formynderne i Christian den Sjundes Mindreaarighed. Hans offentlige Liv have vi tilstrækkeligen omtalt i forrige Hefte under Stafføgaard, hvilket han ligeledes opførte, og ville altsaa her indskrænke os til hans private. Han ægtede Dorthe Gunders Datter Lange, samme Aar han kom i Besiddelse af Holmegaard, og kaldte sig i lang Tid kun til Holme, saaledes paa Hornslet Kirke, som han 1560 fik af Kongen og hvis Chor samt Taarn han har opført; ligejaa i Mørke Kirke paa Kall og Dist, som han har givet dertil. Hans mangfoldige Magteskifter med Kongen, ved

hvilke han samlede Godset saavel til Stafføgaard som til Rosenholm, har jeg foretrukket at omtale paa eet Sted, da det ellers vilde være vanskeligt at sletne imellem hvad der kom til hver af disse Gaarde; foruden det allerede anførte af 1559 fik han 1565 2 Gaarde i Hornslet, en øde Jord, kaldet St. Karne Jord, Kongens Skov og Hestehave, Hornslet Hestehave kaldet, nogle Gaarde i Leuderup samt Herligheden af to Kirkegaarde, een i Karleby og een i Skjorring, hvilke svarede deres Landgilde til Kirkerne; 1574 7 Gaarde i Krabbjerg (Krabbjerg), Kongens Herlighed i en jordegne Gaard sammesteds, i 3 jordegne Gaarde i Rødstof (Rødstof) og i Rødstof Mølle; 1577 Rødholm i Thorsager Sogn og 4 Gaarde i Daugstrup, med Kongens Ret i en Gaard og et Bol sammesteds; 1579 Gods i Hvilsager Sogn og Bu samt i Rastrup By i Lime Sogn; 1581 Gods i Termestrup og Bendstrup i Hvilsager Sogn; 1586 2 Gaarde kaldet Thiers (Tjerrild) i Starres Sogn, 2 Gaarde og et Huus i Eskerød i Hornslet Sogn, 4 Gaarde og 2 Huse i Næver-Seegalt, en Gaard i Dver-Seegalt i Skjodstrup Sogn, Kongens Herlighed af en Gaard i Thobbjerg Sogn og By og en Gaard i Bendstrup, en Gaard i Hæsselbølle i Hjorthoi Sogn samt en Gaard og et Bol i Mørke Sogn og By; endelig 1587 2 Gaarde, 1 Bol og 3 Huse i Mørke Sogn og By, samt Kongens Rettighed i 2 jordegne Gaarde og 2 Kirkegaarde sammesteds.

Jørgen Rosenkrands døde 1596, hvorefter Godserne faldt til hans eneste Søn, den lærde Solger Rosenkrands, i hvis Tid Rosenholm blev til et Academie for Studerende; iøvrigt har jeg allerede omtalt ham saa udførligen i forrige Hefte, at jeg her kun behøver at tilføie nogle faa Træk. Solger Rosenkrands hørte til en Familie, som altid — medens den var i sin Velmagt, — var en ivrig Forsvarer af Adelsens Vælde og i denne Henseende afstøede de berømte Svinder, der indtil Dronning Margrethes Tid uafadeligen anførte Adelen i Kampen for Standens Dphøielse. Solger Rosenkrands havde, som alt omtalt, faaet en sjelden lærd Dannelse og var navnlig en udmærket Theolog, og denne Omstændighed benyttede han for at fremme en Plan, han havde lagt til Aristocratiets endnu større Vælde og Forfremmelse, nemlig at gjenindsføre den erkebispepædagogiske Værdighed her i Danmark, og det med verdslig Magt og Myndighed, ligesom i England; Erkebispestolen skulde da altid beskæftes af en Adelsmand. Da Biskop Kesen i Sjælland døde i Aaret 1638, trængte han især paa Kongen at udnævne ham til Erkebiskop, og Omstændighederne vare uegteslige gunstige for denne hans Plan. Heldigvis havde Christian den Sjerde alt for ofte følt Adelsens Vælde til at han skulde fremme den meer end nødvendigt, og da nu desuden den lærde Solgers rene Orthodoxi ikke var umistænkt, de øvrige magtige Adelslægter heller ikke gjorde noget videre Skridt for at have en Familie, der allerede var rig nok til at vække Misundelse, og Solger

ROSENHOLM,

forhen Holm, i Jylland opført 1569.

maafce ogsaa, — i Tillid til sin Kærdom og Anseelse, der havde ham høit over enhver Concurrent, — havde undladt at gjøre sine indskyldesdrigste Standsfæller opmærksomme paa Planens Vigtighed, — lykkedes det Kongen at faae Dr. Jesper Brochmand udvalgt til Biskop og saaledes at indblaste en Plan, der ganske sikkert vilde have gjort det umuligt for hans Søn at indføre Souverainiteten, og rimeligviis vilde have havt til Følge at den gamle danske Adel den Dag i Dag her i Landet havde været lige saa mægtig og anseet som den engleste er i England. — I Aaret 1668 optog Solger Rosenkrands's Søn, Tørgen, Faderens Plan og søgte om Biskpestolen efter Erkebisp Svanes Død; hans Kærdom kvalificerede ham fuldkommen dertil. Han var nær ved at udføre sin Plan, der kunde være blevet farlig nok for den nye Souverainitet, thi hverken Kong Frederik eller hans Raad indsaae den Fare, denne Ansettelse kunde have til Følge; imidlertid lykkedes det Dr. Hans Vandal ved Bestikkelser at fortrænge sin Modstander, der enten ikke har villet anvende dette Mittel eller er bleven modarbejdet af den kloge Schumacher, som rigtignok var Vandal's personlige Uven, men dog — uden Tvivl af heiere Hensyn — undlod at understøtte hans Modstander; saaledes strandede ogsaa denne Gang den stolte Plan.

Den lærde Solger Rosenkrands, som selv var en saa dygtig og ivrig Theolog, deelte fuldkommen hin Tids Geistliges Ansuelser, at Adelen ligesaa vel som alle Andre burde give Tiende og at det var en Formastelse imod Gud og Skriften at negte det; ved Souverainitetens Indførelse ansaae ivrige Geistlige den hidtil saa mægtige Stands Undergang ligefrem for en Straf for denne Bøgring, som Lovgivningen ogsaa misbilliger, uden dog — imod Majoritetens Villie — at kunne forbyde den. Solger Rosenkrands udlagde derfor den 15de Januar 1632 til hver af sine to Sognepræster — i Hornstet og Hvilsager — en Bondegaard, hvis Landgilde skulde træde stede for den Tiende, Hovedgaarden burde spare; endvidere stiftede han i Hornstet et Hospital. Han døde i Aaret 1642, hvorefter Rosenholm faldt til hans yngste Søn, Geheimeraad og Sifstantmand Erik Rosenkrands, ogsaa bekendt for sin Kærdom; han havde paa Gaarden sit eget Laboratorium, en Apotheker, Krudtmøller, Bogbinder, Vænderier og adskillige „Exercismestere“, da Rosenholm endnu i hans Tid vedblev at være et Slags Institut eller Academie for unge Menneskers Opdragelse. Han blev brugt i adskillige diplomatiske Missioner, og det var ham, som havde den bekendte Samtale med Cromwell 1652, da Protectoren spurgte ham om der i Danmark gaves mange lige saa tidligt modne Hoveder, som forinden de havde Skjæg være istand til at forhandle saa vaukelige Sager, hvortil Gesandten — der isvrigt var 40 Aar gammel — svarede: „endskjondt mit Skjæg endnu ikkun er ungt, er det dog ældre end Ederes

Republik! Cromwell skal derefter have behandlet ham med større Agtelse! Muligt; vist er det at hans Mission aldeles mislykkedes og Protectoren dog vel altsaa i Hovedsagen har havt Ret; rimeligviis var dette ogsaa Marsagen til at Erik under Frederik den Tredies Guevoldsregiering var i et Slags Unaade, virksom paa sine Godser.

Geheimeraaden døde 1681 og var tre Gange gift, først med Margrethe Steel, derefter med Mette Rosenkrands og tilsidst med Margrethe Krabbe; foruden Rosenholm eiede han Vosnæsgaard og Leergrav. — Ved hans Død faldt Rosenholm til hans beromtere Søn, Iver Rosenkrands til Rosenholm, Eggholm og Nygaard, Ridder af Elephanten og l'union parlait, Geheimeraad, Statsminister, Chef for begge Cancellierne, Overhofmester hos Kronprinds Frederik og flere Gange sendt som overordentlig Gesandt til fremmede Hoffer, een af de fortrinligste Mænd, Familien har frembragt, hvis Talenter i den korte Periode, han styrede Danmarks Skjæbne, viste sig fra en saa glimrende og for Landet ærefuld Side, og hvis Afgang var en Følge af den Kraft, hvormed han modsatte sig skadelige Forholdsregler, navnlig de uslykkelige Landboanordninger saavel som det om sig gribende Pletfeeri. Han var to Gange gift — først med Berthe Gersdorf, derefter med Charlotte Amalia Steel, — og døde 1745, efterat han to Aar i Forveien havde oprettet Rosenholm til et Stamhuus. — Hans Søn, Frederik Christian Rosenkrands til Barretstov, Eggholm, Nygaard, Krabbeholm og Trudsholm, Stamherre til Rosenholm, blev ligeledes Geheimeraad, Statsminister, Ridder af Elephanten og l'union parlait, og var en Mand af Talent, men naaede dog langt fra ikke sin Fader, ligesom ogsaa Faderens faste Charakter hos Sonnen synes at være gaaet over til Sitovind og Haardhed, hvorfor han i sin Tid kun var lidet afholdt. Et Par Anecdoter til at skildre Manden ere her vel paa rette Sted. Den ene er Odelæggelsen af den stolte Hovedbygning paa Eggholm, saaledes som den endnu fortælles der paa Stedet. Som ungt Menneske, men allerede voksen, havde Frederik Christian Rosenkrands paa Eggholm af sin Fader faaet en alvorlig legemlig Tugtelse, som hans usvulige Sitovind vel kan have gjort nødvendig, men som forbittede ham i den Grad, at han sværte at odelægge de Mure fra Grunden af, der havde været Vidne til den ham vederfarede Stam. I nogle og tyve Aar glemte han sit Løfte i Stævens Døb, — thi Moderen eiede Gaarden efter sin Mand's Død, og i hendes Levetid havde han ikke Magt over Gjenstanden for sit Had, — men, da han selv havde tiltraadt denne, gav han virkelig Ordre til at bryde den herlige Bygning ned; ikke Steen fuldeblive paa Steen af det af ham forhadte Huus. Hans Villie var naturligviis en Lov, men Arbejdernes Anstrængelser strandede paa de faste Mure, saa at han maatte lade komme Artilleri fra Kjøbenhavn, for han saae sig istand til at stulle sin Hævn, og først da Eggholms Bygninger stoi i Luften sølte han sig

ROSENHOLM,

forhen Holm, i Jylland opført 1569.

tilfreds. Det andet Træk er af storre Betydning og tager sig langt bedre ud end hin usle Hævn over en gammel Muur. Kronprinds Frederik havde til Hensigt at høre Stavnbaandet, og i Statsraadet debatteredes der om denne vigtige Sag, som Rosenkrands — sin Families Prinsiper tro — modsatte sig af al Magt, og med ham Schack-Kathlow; efter flere Dages Disputer afgjorde Kronprindsen Sagen ved et Magtsprog: „jeg vil det saaledes!“ Den ham medfødt Hidsighed overmandede Rosenkrands, der i fuldkommen Forgjæmelse af Sted, Tid og Omstændigheder udbrød: „Naar Deres kongelige Høihed vil det, maa jeg vige; men jeg maa ellers gjøre Deres kongelige Høihed opmærksom paa at længe tør Greverne af Oldenborg tænkte paa at arve Danmarks Krone vare mine Forfædre her i Landet, rige, ansete og mægtige; jeg skulde altsaa mene, at hvor der er Tale om hvad der er Skik og Brug i Danmark og hvad der er gavnligt for Danmark — der kan jeg have en Stemme med og vide Besked!“ og dermed slog han i Bordet saa Blækhusene bandede og gik bort. Kun Frederik den Sjertes bekjendte Hjertensgodhed kunde han takke for at han ikke i et haardt Fængsel kom til at fortryde sin ubændige Raahed, men at han gik af fra sin Ministerplads fulgte af sig selv.

Frederik Christian Rosenkrands døde 1802, uden Børn, da hans eneste Søn var død barnløs 1787, og saaledes udgik denne stolte Green af det gamle Stamtræ, efterat i 400 Aar 10 Led havde fulgt hinanden, Fader efter Søn, og alle været Rigsraader eller Statsministre paa een nær, der dog bragte det til Geheimeraad; mange talentfulde Mænd har denne Green frembragt, — ikke sjældent sadde to eller tre Brødre paa eengang i Rigsraadet, — og man kan vel kalde den Families Hovedlinje, om den end ikke i genealogisk Betydning kan gjøre Fordring paa denne Benævnelse. Frederik Christian Rosenkrands var gift med Birthe Keedg til Barretskov og bestemte ved sit Testament, at hans fem Godser — thi over Stamhuset havde Faderen disponeret — skulde tilfalde hans Slægting Niels Rosenkrands, som deraf skulde oprette et Stam-

hus; dette eksisterer endnu under Navn af Rygaard. Rosenholm derimod faldt efter Testators Villie til Kammerherre Baron Iver Rosenkrands til Baroniet Willestrup og Fideicommisserne Rosenlund og Rosenkrands, som var Storfors af Dannebrog og døde 1815, efter først med kongelig Tilløbelse at have forvandelt sit Baroni Willestrup til et Fideicommiss paa 50,000 Rbd. Hans Søner fulgte hurtigen ovenpaa hinanden, idet den ældste, Christian, døde 1817, den anden, Verner 1823, begge uden Søner, den tredje, Solger, aftraadte Stamhuset til sin mindreaarige Søn, Baron Hans Helmuth Rosenkrands, nu Hofjegermester, som ved Faderens og en Cousines Død efterhaanden har arvet alle Familiens Fideicommisscapitaler paa omtrent 130,000 Rbd. Sølv, foruden Stamhuset Rosenholm, der bestaaer af:

- 1) Hovedgaarden Rosenholm af Hartkorn fri Hovedgaards-Tart efter den nye Matricul Ager og Eng, 73 Tdr. 3 Str. 1 Fdk., med en Vandmølle af Møllesteds Hartkorn, 6 Tdr. 3 Str., har et Areal af circa 1030 Tdr. Land Ager og Eng, 700 Tdr. Land Skov.
- 2) Bøndergods efter den nye Matricul af Hartkorn 430 Tdr. Ager og Eng, bestaaer af 76 Gaarde, 10 Boelstæder og 30 Huse med Jordtillæg, samt 2 Vandmøller af Møllesteds-Hartkorn circa 13 Tdr.
- 3) Tiender. De 4 Kirker: Hornstet, Mørke, Krogsbøl og Nygind, hvilket udgjør i alt omtrent 1360 Tdr. tiendeydende Hartkorn.

Stamhusets samlede Hartkorn udgjør altsaa efter den nye Matricul 73 Tdr. frit og 420 Tdr. ufrit Ager og Engs, 19 Tdr. 3 Str. Møllesteds Hartkorn; efter den gamle var det ansat til 52 Tdr. frit Ager og Engs, 9 Tdr. Skovsteds, 6 Tdr. 3 Str. Møllesteds og 491 Tdr. ufrit Ager og Engs, 17 Tdr. 3 Str. Skovs og 12 Tdr. 6 Str. Møllesteds-Hartkorn. Soveriet bliver hævet fra 1ste Mal 1846 af, mod en aarlig Afgift af 22 Rbd. for hver Gaard, samt nogle Kjørler og Hestarbejder, hvilket kan anslaaes til 6—7 Rbd.

